

**A STÍLUS AZ EMBERI ÉS A GÉPI FORDÍTÁSBAN
ÖSSZEHAISONLÍTÓ FORDÍTÁSTILISZTIKAI VIZSGÁLAT
ANGELA MERKEL EGY ALKALMI BESZÉDÉNEK
FORDÍTÁSAI ALAPJÁN**

**STYLE IN HUMAN AND MACHINE TRANSLATION
A COMPARATIVE TRANSLATION STYLISTIC STUDY BASED
ON TRANSLATIONS OF AN OCCASIONAL SPEECH
BY ANGELA MERKEL**

PETHŐ JÓZSEF*

Absztrakt: A dolgozat funkcionális kognitív stilisztikai megközelítésben tárgyalja a fordítás és a mesterséges intelligencia összefüggéseit, egy specifikus kérdést helyezve a fókuszba, nevezetesen azt, hogy mennyiben adják vissza egy adott stílusréteg, a jelen esetben a szónoki stílus jellemző nyelvi elemeit a gépi fordítások. A kérdéskör tárgyalása egy esettanulmányban valósul meg. A vizsgált forrásnyelvi szöveg Angela Merkelnek a budapesti Andrassy Egyetemen 2015. február 2-án, a Szegedi Tudományegyetem által adományozott díszdoktori cím átvételekor mondott beszéde. A tanulmány ennek a szövegnek három fordítását veti össze, ehhez a szempontokat a szónoki beszéd prototipikusan jellemző stíluselemei adják. A nyelvi képek fordításai után a stílus szociokulturális rétegzettségének vizsgálata következik, végül a retorikai-stilisztikai alakzatoké. Az itt analizált első fordítás emberi szakfordítás, a másik kettő pedig gépi fordítás: ezek a népszerű Google- és a DeepL-fordítóprogramokkal készültek.

Kulcsszavak: *funkcionális kognitív stilisztika, fordításstilisztika, szónoki beszéd, stílus, Angela Merkel beszéde, emberi és gépi fordítás*

Abstract: The paper discusses the relationship between translation and artificial intelligence in a functional cognitive stylistic approach, focusing on a specific question, namely the extent to which machine translations reproduce the linguistic elements of a given stylistic register, in this case, the characteristics of oratorical style. The discussion of this issue is implemented in a case study. The examined source language text is Angela Merkel's speech at Andrassy University in Budapest on 2 February 2015, when she received the honorary doctorate awarded by the University of Szeged. The paper compares three translations of this text, the aspects

* DR. HABIL. PETHŐ JÓZSEF PHD
főiskolai tanár
Miskolci Egyetem BTK
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
jozsef.petho@uni-miskolc.hu

for which are provided by the prototypically characteristic stylistic elements of oratorical speech. After the translations of linguistic images, the socio-cultural stratification of the style and the rhetorical-stylistic figures are examined. The first translation analyzed here is a human translation, and the other two are machine translations: they are created with the popular Google and DeepL translation programs.

Keywords: *functional cognitive stylistics, translation stylistics, oratorical speech, style, Angela Merkel's speech, human and machine translation*

1. BEVEZETÉS

1.1. Célok, módszer, korpusz

Jelen dolgozat funkcionális kognitív stilisztikai megközelítésben kíván hozzájárulni a fordítás és a mesterséges intelligencia összefüggéseinek tárgyalásához,¹ egyetlen specifikus, ám releváns kérdést helyezve a fókuszba, mégpedig azt, hogy mennyiben adják vissza egy adott stílusréteg, a jelen esetben a szónoki stílus jellemző stílusjegyeit a gépi fordítások.

A kérdéskör tárgyalása egy esettanulmányban valósul meg, amelyben Angela Merkelnek a budapesti Andrassy Egyetemen 2015. február 2-án, a Szegedi Tudományegyetem által adományozott díszdoktori cím átvételekor mondott beszéde három fordítását vizsgálom és vetem össze a hagyományos szónoki beszédekre prototipikusan jellemző stíluselemek, így a nyelvi képek jelenléte, jelentésképző szerepe, a stílus szociokulturális rétegzettségének működtetéséből adódó nyelvi potenciál és az alakzatok szempontjából: a sajtóban a német kormány által kiadott szöveg alapján készült és több helyen megjelent, többé-kevésbé hivatalosnak is tekinthető² emberi

¹ A dolgozat a XVII., A fordítás és a fordításoktatás új dimenziói a mesterséges intelligencia korában című Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia „Mesterséges intelligencia és fordítás” szekciójában elhangzott előadás írott változata.

² Hivatalosnak abban az értelemben tekinthető a fordítás, hogy a német kormány által kiadott szövegen alapul, és szakfordító készítette. Vö. W1: „Az alábbiakban **a német kormány által kiadott szöveg alapján** olvasható Angela Merkel szövetségi kancellár beszéde, amelyet a budapesti Andrassy Egyetemen mondott el hétfőn, a Szegedi Tudományegyetem díszdoktori címének átadásán” (kiemelés tőlem: P. J.). A fordító nevét csak monogram jelzi: hj, de ez a honlap alapján feloldható: azaz Horváth Júlia a fordító (vö. W2). A fordítóra vonatkozó főbb adatok (ezek forrása: W3): 1947-ben született Budapesten, az ELTE BTK-n szerzett orosz–német tanári szakos diplomát; pályáját a Magyar Rádiónál kezdte, majd a Lapkiadónál folytatta. 38 évig a Magyar Távirati Irodánál (MTI) dolgozott külpolitikai újságíróként. (A fordítást átvette a Mandiner is: l. W4.)

szakfordítást és két gépi fordítást, a népszerű Google- és a DeepL-fordítóprogramokkal³ készített fordításokat.

Legáltalánosabb érvényű hipotézisem – melynek részleteire a kifejtés odatartozó pontjainál térek majd ki – szerint az emberi fordításban, azaz a szakfordító által készített fordításban a szónoki stílus prototipikus jellemzői inkább, azaz nagyobb arányban és szaliens módon megjelennek, mint a gépi fordításban.

A kifejtés a következőképpen épül fel: az elméleti alapozó részben először a nyelv- és stíluselméleti keretet (2), majd a szónoki stílus prototipikus jellemzőit, valamint a szónoki beszéd fajtáit mutatom be röviden (3). Ezt követően kerül sor az összehasonlító fordításstilisztikai elemzésre, a következő nyelvi jelenségek fókuszba helyezésével: nyelvi képek (4.1.), a stílus szociokulturális rétegzettsége (4.2.), alakzatok (4.3.). Végül a dolgotat összegezés és kitekintés zárja (5).

2. NYELV- ÉS STÍLUSELMÉLETI HÁTTÉR

Az alább kifejtendő elméleti keretét a funkcionális nyelvészet, ezen belül a funkcionális kognitív stilisztika adja. Mivel a nyelvtudományon belül a „funkcionális” kifejezést sokféle értelemben használják (erről összegzően l. pl.: Tolcsvai Nagy 2005; Tolcsvai Nagy–Ladányi szerk. 2008), szükséges pontosítani, hogy magam milyen értelemben is beszélek itt funkcionális nyelvészetről. Elsőként is a következő két általános jellemzőt szükséges kiemelni:

- A funkcionális szemlélet átfogó nézőpont, amely nem zárja ki a nyelvi struktúrák vizsgálatát, de szélesebb összefüggések közé helyezi azt.
- Több irányzatot fog át, megengedi a megközelítésmódok sokszínűségét.

Továbbá támaszkodom a funkcionális kognitív nyelvelmélet következő meghatározó háttérfeltevéseire (vö. és bővebben l. pl.: Langacker 1987, 2008; Talmy 2000; Tátrai 2011, 2017; Tolcsvai Nagy 2013):

- Minden szöveg valamilyen használati közegben jön létre, meghatározott szükségletek kielégítése céljából, ezért a nyelvreírás egy pragmatikai, vagyis nyelvhasználati háttérű kommunikációelméleti keretben szükséges elhelyezni.
- A nyelvreírás a nyelvi egységek formális jellemzőinek és funkcióinak egyenrangú bemutatását jelenti, a jelentés elsődlegességével.
- A kategorizáció a prototípuselv alapján történik (és ebben a vonatkozásban a népi és a tudományos kategorizáció közötti határ sem tekinthető élesnek).

³ A gépi fordítások készítésének ideje: 2025. 01. 03.

A nyelvi megformáltságot, vagyis a stílust a funkcionális kognitív stíluselmélet és -elemzés, abból a szempontból közelíti meg, hogy az milyen szerepet játszik a – nyelvi tevékenységgel mint társas megismerő és figyelemirányító tevékenységgel együtt járó – jelentésképzés folyamatában (vö. pl. Tolcsvai Nagy 1996, 2006). Fontos ezzel összefüggésben azt is hangsúlyozni, hogy nem kiegészítő, másodlagos szerepről van szó: a stílus a szövegértelmezéshez szerves és releváns módon, mértékben járul hozzá.

3. SZÓNOKI BESZÉD, SZÓNOKI STÍLUS

A szónok célja az, hogy a hallgatóságot – annak értelmére és érzelmére hatva – meggyőzze igazáról, megfelelő állásfoglalásra, elhatározásra bírja, ezért szívesen használ expresszív hatású, nemegyszer túlzó szavakat, kifejezéseket, továbbá gyakran él a szemléltetés nyelvi eszközeivel, a képekkel, továbbá a frazeológiai elemekkel és az alakzatokkal (vö. és bővebben l. pl.: Szathmári 2004: 229–230; Szikszainé Nagy 2007: 575–576). A cáfolás vagy bizonyítás során a nyomatékosítás, erősítés érdekében a mondat szerkezetnek nemegyszer meghatározó stílusjellemzője a halmazás, valamint a figyelemkeltés egyéb nyelvi eszközei, például a nagy kifejező erejű felkiáltó és kérdő mondat, a párhuzamos és ellentétes mondat szerkesztés. Természetesen a szónoki stílus az előadótól, a hallgatóságtól, a tárgytól és az alkalomtól függően igen változatos lehet (vö. pl. Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 40) a hangzás, a szó- és kifejezőkészlet, a képi ábrázolás, a mondattani jelenségek stb. vonatkozásában. A szónoki beszéd stílusjellemzőit meghatározó mértékben befolyásolja az is, hogy az adott szöveg melyik beszéd-fajta keretei között, azaz melyik beszéd-fajta sémája szerint valósul meg.

A beszéd-fajta osztályozásának Arisztotelész (1982: 19) rendszerében jelölhető meg az alapja, eszerint: „a beszéd három dologból áll össze: a beszélőből, amiről beszél, és akihez beszél; a beszéd célja az utóbbira irányul, azaz a hallgatóra. A hallgató szükségszerűen közönség vagy ítélő, mégpedig vagy elmúlt események megítélője, vagy eljövendőké. Az eljövendő események megítélője pl. a népgyűlés tagja, az elmúltaké pl. a bíró [a szónoki képességé az egyszerű közönség]. Következésképpen szükségszerűen három válfaja van a szónoki beszédnek: tanácsadó, törvényszéki és bemutató.” Az újabb retorikák a bemutató beszéd-fajta egyik altípusaként tartják számon az alkalmi beszédet, ide sorolható Angela Merkel itt vizsgált beszéde is: „az akadémiai és egyéb alkalmi szónoklatok, tkp. bemutató beszédek tárgyuk szerint sokfélék: 1. akadémiai emlékbeszédek; nemzeti és emlékűnepeken elmondott beszédek; 2. szorosan vett alkalmi beszédek: esküvői, keresztelői, temetési v. halotti beszédek; megnyitó, üdvözlő, beiktató, szoboravató beszédek, pohárköszöntők, nyugdíjas-búcsúztatók stb.; 3. tanító beszédek, pl. iskolai tanévnyitók, tanévzárók, ballagási beszédek” (A. Jászó 2010: 734). Az alkalmi beszéd, mint ahogyan ezt a kategória megnevezésének jelzői része is pontosan kifejezi, szorosan kötődik az illető konkrét alkalomhoz, ebből következően stílusjellemzői is az adott szituációhoz köthetők a szociokulturális rétegzettség

és – ezzel szoros összefüggésben – a megvalósulás szintjei, azaz a hangzás, a szókészlet, a nyelvtan és jelentéskonstruálás tekintetében is.

4. A MERKEL-BESZÉD NÉHÁNY RELEVÁNS STÍLUSJELLEMZŐJÉNEK FORDÍTÁSA

Az alábbiakban vegyünk szemügyre néhány a stílus szempontjából meghatározó nyelvi konstrukciót, stíluselemet az emberi és a gépi fordítások megoldásait összehasonlítva.

4.1. A nyelvi képek fordításai

A nyelvi képek fordításaira vonatkozó hipotézisem a következő volt: a gépi fordítás nem vagy kevésbé fogékony, érzékeny erre a stílusjegyre.

Az (1)-ben fókuszálunk most a *Schlupfloch* metaforikus kifejezésre.

(1) In Deutschland erinnern wir uns voller Dankbarkeit an die Aufnahme der Botschaftsflüchtlinge aus der DDR durch Ungarn. Unvergessen bleibt auch die Entscheidung der damaligen Budapester Führung, die Grenze zu Österreich zu öffnen. Das war eine im wahrsten Sinne des Wortes wegweisende Entscheidung. Viele Menschen aus der DDR nutzten dieses *Schlupfloch*, diesen Weg hinaus in die Freiheit.⁴

A *Schlupfloch* jelentését Halász Előd, Földes Csaba és Uzonyi Pál *Német–magyar nagyszótára* így adja meg:

1. búvóluk, búvóhely
2. bejáratú bemászónyílás
3. vízűgy búvárnyílás (W5)

A *Német–magyar szótár* (a szerzők szintén Halász Előd, Földes Csaba és Uzonyi Pál) pedig ekképpen:

1. [főként állaté] búvóluk, búvóhely
2. [kerítésen, falon] átjáró/átbúvó nyílás (W6)

A szövegrész emberi fordítása ez:

(1a) Németországban hálával emlékezünk az NDK-ból érkezett követségi menekültek magyarországi befogadására. Nem felejtjük el az akkori magyar vezetés

⁴ 1989. szeptember 10-én éjfélkor Magyarország megnyitotta Ausztriával közös határát a Nyugatra távozni szándékozó keletnémet állampolgárok előtt, akik ekkor így már hivatalosan, saját okmányaikkal elhagyhatták Magyarországot, és Ausztrián keresztül az NSZK-ba távozhattak.

döntését sem, hogy megnyitotta az Ausztriába vezető határt. Ez a szó legigazabb értelmében iránymutató döntés volt. Sok ember az NDK-ból ezt a *menekülési lehetőséget*, ezt a szabadságba vezető utat használta fel. (W1)

A gépi fordítások a kiemelt metaforikus elemet tartalmazó mondatot így adják vissza:

(1b) Az NDK-ból sokan kihasználták ezt a *kiskaput*, ezt a szabadsághoz vezető utat. (Google-fordítás)

(1c) Az NDK-ból sokan kihasználták ezt a *kiskaput*, ezt az utat a szabadságba. (DeepL-fordítás)

A hipotézisben megfogalmazott feltevessel ellentétben az emberi fordítás nem él a metaforizálás lehetőségével (l. *menekülési lehetőséget*), viszont mindkét gépi fordítás igen. Figyelemre méltó itt az is, hogy a gépi fordítások nem a fent idézett, kanonikus szótárakban megadott variánsok valamelyikét használják, hanem a *kiskapu* szót – amelyet metaforikusnak tekinthetünk, de ezzel kapcsolatban mindenképpen utalni kell a nyelvi elemek skalaritásának alapelvére, amely természetesen itt is érvényes.

A (2)-ben, illetve majd annak fordításaiban a *Keimzelle* metaforikus kifejezés a vizsgálat tárgya:

(2) ...als sich 1956 die Ungarn gegen das kommunistische Regime erhoben, spielte der Name Petöfi wieder eine Rolle. Der nach ihm benannte Kreis war eine *Keimzelle* des Strebens nach Freiheit und Unabhängigkeit.

A *Keimzelle* alapjelentései a *Német–magyar szótár* szerint magyarul így adhatók vissza:

1. *biol* csírasejt
2. *átv* csíra, kezdet
3. *alapegység*, *alapelem* (W6)

A metaforikus elem fordításai az általam vizsgált megoldásokban a következők voltak:

(2a) A róla elnevezett kör a szabadságra és függetlenségre törekvés *csírasejtje* volt. (W1)

(2b) A róla elnevezett városrész (sic!) a szabadságra és függetlenségre való törekvés *magja* volt. (Google-fordítás)

(2c) A róla elnevezett kör a szabadság- és függetlenségi törekvések egyik *magja* volt. (DeepL-fordítás)

Az előző példával ellentétben itt mindhárom esetben megmaradt a metaforikus kifejezés mód. Az emberi fordítás (2a) a *csírasejt*, a két gépi fordítás a *mag* szóval él. Ebben a helyzetben a *csírasejt* szaliensebbnek tűnik, hiszen a szó használata ritkább, és többnyire a szó szerint jelentésben használatos (vö. MNSZ2 [W7]). A *mag* szónak viszont

már szótározott ez az átvitt értelmű jelentése: „valaminek legelőször kialakult, majd tovább fejlődő része”, illetve „kezdet, amelyből valamely magatartás, tevékenység, mozgalom kifejlődik” (ÉrtSz.), ezért exmetaforának – Bally 1909/1951: 195 – terminusával: halott képnek – is tekinthető. Az exmetaforáknak többnyire jóval kisebb a stílusértéke, sőt Kemény Gábor (2002: 72) szerint „stilisztikailag gyakorlatilag semlegesek, mivel a denotatív vagy referenciális funkció abszolút túlsúlyban van bennük”.

A (3)-ban egy újszerű, modern metaforikus kifejezés, a *Medienlandschaft* tűnik föl:

(3) Diese Form gesellschaftlichen Engagements ist unsere Stärke und die Grundlage unseres Erfolgs, genauso wie eine pluralistische und unabhängige *Medienlandschaft*.

A kifejezést a három fordítás háromféleképpen adja vissza:

(3a) A társadalmi kötelezettségvállalásnak ez a formája a mi erősségünk, és sikerünk alapja, éppen úgy, mint a pluralista, független *médiatáj*. (W1)

(3b) A társadalmi szerepvállalásnak ez a formája az erősségünk és sikerünk alapja, akárcsak a pluralista és független *médiakörnyezet*. (Google-fordítás)

(3c) A társadalmi szerepvállalásnak ez a formája az erősségünk és sikerünk alapja, csakúgy, mint a pluralista és független *médiatér*. (DeepL-fordítás)

Ha összevetjük a három megoldást, azt látjuk, hogy az illető összetett szavak mind-egyikének utótagja metaforikus, *-táj*, *-környezet* és *-tér*, ám ezek között nyilvánvalóan, legalábbis az én elemzői stílustulajdonításom szerint, fokozati különbség mutatkozik mind a gyakoriság, mind a képiség és ezzel összefüggésben a stílusérték szempontjából. Magam e tekintetben az emberi fordításban (3a) megjelenő *médiatáj* kifejezést tartom a leginkább szaliensnek. A stílustulajdonítás szempontjából lényegi tendenciákat megállapítani azonban itt csak egy szélesebb körű empirikus kutatás alapján lehetne.

4.2. A stílus szociokulturális rétegzettsége a fordításokban

A stílus szociokulturális rétegzettsége szerinti stílusértékeket a kognitív stilisztikai modell (vö. Tolcsvai Nagy 1996; Tátrai–Tolcsvai Nagy szerk. 2012) szerint az alábbi öt változó mentén és így lehet elrendezni:

- a magatartás mentén: durva, bizalmas/laza, közömbös, választékos;
- a helyzet mentén: informális, közömbös, formális;
- az érték mentén: értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös, értéktelítő (patetikus);
- az idő mentén: közömbös, régies, újszerű;

- a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén: sztenderd, irodalmi nyelv, nyelvjárások, városi népnyelv, diáknyelv, a szépirodalom történeti stílusrétegei stb.

A stílus szociokulturális rétegzettségének vizsgálatára vonatkozó hipotézisem a következő volt: a gépi fordításra itt is érvényes, hogy nem vagy kevésbé fogékony, érzékeny a stílusértékre. Ebből a szempontból közelítve az első példaként vizsgáljuk meg a beszéd elején elhangzott megszólítást:

(4) Sehr geehrter Herr Rektor Masát, sehr geehrter Herr Rektor Szabó, liebe Studierende, werte Gäste, meine Damen und Herren!

(4a) Mélyen tisztelt Masát rektor úr, mélyen tisztelt Szabó rektor úr, kedves egyetemi hallgatók, tisztelt vendégek, hölgyeim és uraim! (W1)

(4b) Tisztelt Masát rektor úr! Tisztelt Szabó rektor úr! Kedves Hallgatók! kedves vendégeink, Hölgyeim és uraim! (Google-fordítás)

(4c) Tisztelt Masát Rektor Úr! Tisztelt Szabó Rektor Úr! Kedves Diákok! kedves vendégeink, hölgyeim és uraim! (DeepL-fordítás)

A három fordítás között itt is számos lényeges különbség mutatkozik. Az emberi fordításban (4a) a rektor megszólításában a választékosabb, formálisabb *Mélyen tisztelt* áll, szemben a gépi fordítások közömbös tartományokhoz közelítő, egyszerű *tisztelt* formulájával szemben. Ha tekintettel vagyunk itt arra a tényre is, hogy írott változatról van szó, akkor a kezdőbetűk különbségeire is érdemes, sőt szükséges figyelni, a kis, illetve a nagy kezdőbetűs írásmód az ikonicitás elve alapján szintén szerepet kap a szociokulturális rétegzettség szempontjából, konkrétan a tisztelet, a formális viszony stilisztikai jelölésében: *rektor úr* – *Rektor Úr*; *hallgatók* – *Hallgatók* stb. (Az ikonicitás kognitív szemantikai és stilisztikai értelemben dinamikus jelenség, „valamely jelben a használatban dominánsan megjelenő jelölési viszony, mely a beszélőnek vagy a hallgatónak azt üzeni, hogy a jel és a reprezentált dolog között hasonlóság működik”; Tolcsvai Nagy 1996: 55.)

Mint azt az (5) fordításaiban láthatjuk stilisztikai szempontból meghatározó a potenciálisan rendelkezésre álló szinonimasorból való választás is:

(5) Auch die *Architektur* der Währungsunion hat nach wie vor Schwachstellen.

(5a) A valutaunió *architektúrájában* is vannak még mindig gyenge pontok. (W1)

(5b) A monetáris unió *felépítésének* továbbra is vannak gyengeségei. (Google-fordítás)

(5c) A monetáris unió *felépítésének* is vannak gyenge pontjai. (DeepL-fordítás)

Az emberi fordításban a forrásnyelvi *Architektur* főnévhez közelebb álló, azzal etimológiáját tekintve is azonos *architektúrájában* szerepel, míg a gépi fordítások „magyarosítanak”, és a *felépítés* szót alkalmazzák. A stílus szociokulturális rétegzettsége szempontjából ez leginkább a választékosság skáláján, illetve a hagyományozott nyelvváltozatok tekintetében jelent különbséget, hiszen az *architektúrájában* választékosabbak és szaknyelvinek minősül, szemben a *felépítés* közömbös, köznyelvi jellegével. Figyelemre méltó különbség a *valutaunió* és a *monetáris unió* eltérése is, de ez valószínűleg nem annyira stilisztikai, mint inkább szakmai terminológiai variánst jelent.

A *Regime* szinonim fordításai mellett még egy érdekes jelenség érdemel figyelmet a (6)-ot és annak fordításait vizsgálva, amely, bár érintkezik a stílus szociokulturális rétegzettségének kérdéskörével (vö. a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok változója: a szépirodalom nyelv), azon több vonatkozásban is túlmutat: a szónoklatba épített versidézetek fordítása:

(6) Während der Revolution von 1848 gab der ungarische Dichter Sandor Petöfi die Parole aus: „*Sklaven wollen wir nimmer sein!*“ Seine Worte entsprachen dem damaligen Zeitgeist in weiten Teilen Europas. Auch über ein Jahrhundert später, als sich 1956 die Ungarn gegen das kommunistische *Regime* erhoben, spielte der Name Petöfi wieder eine Rolle. Der nach ihm benannte *Kreis* war eine Keimzelle des Strebens nach Freiheit und Unabhängigkeit.

(6a) Az 1848-as forradalomban *Petöfi* Sándor költő adta ki a jelszót: „*Rabok tovább nem leszünk!*”. Szavai megfeleltek a korabeli Európa jelentős része szellemének. Egy évszázaddal később, amikor 1956-ban a magyarok felkeltek a kommunista *rezsim* ellen, *Petöfi* neve ismét szerepet játszott. A róla elnevezett *kör* a szabadságra és függetlenségre törekvés csírasettje volt. (W1)

(6b) Az 1848-as forradalom idején *Petöfi* Sándor magyar költő ezt a jelszót adta ki: „*Soha többé nem akarunk rabszolgák lenni!*” Szavai Európa nagy részén a korszellemet tükrözték. Még több mint egy évszázaddal később is, amikor 1956-ban a magyarok felkeltek a kommunista *rendszerrel* (sic!), a *Petöfi* név ismét szerepet kapott. A róla elnevezett *városrész* a szabadságra és függetlenségre való törekvés magja volt. (Google-fordítás)

(6c) A szabadságért és az önrendelkezésért folytatott küzdelem visszatérő témája a magyar történelemnek. Az 1848-as forradalom idején *Petöfi* Sándor magyar költő adta ki a jelszót: „*Soha nem akarunk rabszolgák lenni!*”. Szavai tükrözték a kor szellemét Európa nagy részén. Több mint egy évszázaddal később, amikor 1956-ban a magyarok felláztak a kommunista *rendszer* ellen, *Petöfi* neve ismét szerepet játszott. A róla elnevezett *kör* a szabadság- és függetlenségi törekvések egyik magja volt. (DeepL-fordítás)

A *Regime* célnyelvi megfelelői a fordításokban: *rezsim* (emberi), illetve *rendszer* (gépi). Denotatív jelentésüket tekintve a fordítások e szavai lényegében megegyeznek, de az érték mentén az első, azaz az emberi fordításban szereplő változat inkább értékmegvonó (és így adekvátabbnak is tekinthető), a *rendszer* pedig közömbös. Az értékmegvonó jelleget (l. rosszalló; *pejor*) feltünteteti egyébként például az ÉrtSz. és az ÉKsz. szócikke is:

főnév -et, -je [ë, e] (választékos, gyak. rosszalló) Uralom, kormányrendszer. Fasiszta rezsim; a régi rezsim. A másik rezsimben történt. || a. Ennek vezetőiből, kiszolgálóiból álló uralkodó réteg, hatalmi csoport. Az előző rezsim kegyeltje volt. (ÉrtSz.)
fn *sajtó pejor* | Kormányzat. | Ennek vezetői együttesen. (ÉKsz.)

Az idézett szövegrészben Angela Merkel a *Nemzeti dal*nak a célnyelvi közönség számára jól ismert refrénjét idézi: „*Sklaven wollen wir nimmer sein!*“ Az emberi fordítás, mondhatni, természetesen, ezt az eredeti Petőfi-vers alapján adja vissza, míg a gépi fordítások nem ismerik (fel) az eredeti szépirodalmi forrást (ahogyan a költő nevét sem: l. Petőfi [sic!]), ezért „visszafordítják” az idézetet: „*Soha többé nem akarunk rabszolgák lenni!*”, „*Soha nem akarunk rabszolgák lenni!*”.

Érdekes leiterjakab az egyik gépi fordításban a *Kreis városrész*nek fordítása.

4.3. Az alakzatok

Az alakzatok esetében az előzőekhez hasonlóan hipotézisem az volt, hogy a gépi fordítás kevésbé fogékony, érzékeny az alakzatok speciális konstrukcióira, stílusértékére.

Az alakzatok szövegbeli megjelenésére, illetve fordítására most csak két, de legzetes példát vizsgáljunk meg:

(7) *Gemeinsam* können wir die nächsten Kapitel der deutsch-ungarischen und der europäischen Geschichte aufschlagen und für unsere Werte und Interessen eintreten.

(7a) *Közösen írhatjuk* a német-magyar és az európai történelem további fejezeteit, és *közösen léphetünk fel* értékeinkért és érdekeinkért. (W1)

(7b) *Együtt* nyithatjuk meg a német-magyar és az európai történelem következő fejezeteit, és kiállhatunk értékeink és érdekeink mellett. (Google-fordítás)

(7c) *Együtt* nyithatjuk meg a német-magyar és az európai történelem következő fejezeteit, és állhatunk ki értékeink és érdekeink mellett. (DeepL-fordítás)

A (7) fordításainak példája azért különösen érdekes és tanulságos, mert a forrásnyelvi szövegrészletben nincsen meg az az adjekciós, ismétléses alakzat, amelyet az emberi fordítás létrehoz. Angela Merkel ugyanis az együttes cselekvés határozói kifejezésére egyszerűen a *Gemeinsam* szót használja, amit a gépi fordítások precízen adnak vissza:

együtt. Az emberi fordító azonban a klasszikus szónoki beszéd stílussémája szerint létrehoz egy anaforikus alakzatot: *Közösen írhatjuk* a német–magyar és az európai történelem további fejezeteit, és *közösen léphetünk fel* értékeinkért és érdekeinkért.

Hasonló jelenséget láthatunk a (8) fordításai esetében:

(8) Die Geschichte Ungarns durchzieht *immer wieder* der Kampf um Freiheit und Selbstbestimmung.

(8a) Magyarország történelmén végigvonul a szabadságért és önrendelkezésért *újra* és *újra* lefolytatott harc. (W1)

(8b) Magyarország történelmét *folyamatosan* a szabadság- és önrendelkezési küzdelem jellemzi. (Google-fordítás)

(8c) A szabadságért és az önrendelkezésért folytatott küzdelem *visszatérő* témája Magyarország történelmének. (DeepL-fordítás)

A forrásnyelvi *immer wieder* szerkezetet az emberi fordítás retorikai-stilisztikai alakzattal, az *újra* és *újra* geminációval⁵ adja vissza, míg a gépi fordítások itt is semleges, stilisztikai szempontból közömbös megoldásokat kínálnak: *folyamatosan*, *visszatérő*.

5. ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Általános hipotézisem az volt, hogy az emberi fordításban a szónoki stílus prototipikus jellemzői karakteresebben, azaz nagyobb arányban és szaliens módon jelennek meg, mint a gépi fordításban. A vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy ennél összetettebb mintázatok rajzolódnak ki az összehasonlításokban: Előfordul, hogy éppen a gépi fordítás helyezi előtérbe a szónoki stílus prototipikusnak tekinthető jellemzőit: például a képi, azaz metaforikus megfogalmazásmód esetében, a stílus szociokulturális rétegzettségének vizsgálatában is láttunk arra példát (a nagy kezdőbetűs megszólítások ikonicitása), hogy a gépi fordítás közelebb állt a hagyományos szónoki beszéd stílussémájához. Az alakzatvizsgálatban viszont egyértelműen az rajzolódott ki, hogy a szakfordító által készített fordítás igazodik tendenciaszerűen a szónoki stílus tipikus jellemzőihez, hagyományos elvárásaihoz.

Kitekintésként csupán néhány gondolatot szeretnék most felvetni: egy-egy szövegtípusra, stílusrétegre vonatkozó és megnyugtató módon megalapozott következtetések megfogalmazásához az itt alkalmazott szempontok szerint is számos szöveg, nagyobb korpusz vizsgálata szükséges, és ehhez elengedhetetlennek tűnik a korszerű

⁵ A gemináció ismétlésen (azaz hozzáadáson, adjekción) alapuló alakzat, ugyanazon szó vagy szócsoporthoz (szószerkezet) egy mondattani, illetve verstani egységen belül kétszer vagy többször ismétlődik (vö. Némethné Varga 2008).

korpusznyelvészeti (digitális) eszközök alkalmazása is. A fentiekben megfogalmazottakat tehát magam is csak problémafelvetésnek szántam és tekintem.

Fontosnak tartom továbbá azt is leszögezni, hogy az általánosító, azaz a szövegeket kvázi egyneműnek tételező kiindulóponttal szemben magam módszertani szempontból produktívabbnak vélem a szövegtípusokból, stílusrétegekből kiinduló elemzéseket. Ezért is bízom abban, hogy az itt felvetett módszertani lehetőségeknek és következtetéseknek lesz folytatása, kiegészítése és pontosítása a további alkalmazott nyelvészeti kutatásokban.

IRODALOM

- A. Jászó Anna 2010. Magyar retorika. In: Adamik Tamás (főszerk.): *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram. 727–746.
- Adamik Tamás–A. Jászó Anna–Aczél Petra 2004. *Retorika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Arisztotelész 1982. *Rétorika*. Budapest: TIT Gondolat Kiadó.
- Bally, Charles 1909/1951. *Traité de stylistique française*. I—II. Geneve–Paris. Librairie Georg et Cie–C. Klincksieck.
- Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. University Press, Oxford.
- Némethné Varga Andrea 2008. Gemináció. In: Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 248–251.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szikszaíné Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a cognitive semantics*. Volume I. Cambridge, MA: MIT Press.
- Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2012. *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: ELTE.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.): Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*. 17–58.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Funkcionális nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr*, 129/3, 348–362.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Stilisztika. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 628–652.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.

Felhasznált források

- W1: http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=442011%3Aa-merkel-beszed-az-andrassy-gyula-egyetemen&catid=79&Itemid=164#.VNGMv1sKTxw.facebook (letöltve: 2025. 01. 02.).
- W2: http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=128&Itemid=116 (letöltve: 2025. 01. 02.).
- W3: http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=category&id=112 (letöltve: 2025. 01. 02.).
- W4: <https://mandiner.hu/velemeney/2015/02/angela-merkel-europa-alapmotivumai-egyaltalan-nem-avultak-el> (letöltve: 2025. 01. 02.).
- W5: <https://www.szotar.net/nemet/Schlupfloch/> (letöltve: 2025. 01. 04.).
- W6 <https://www.szotar.net/szocikk/1dehu022013-45008-sch/> (letöltve: 2025. 01. 02.).
- W7: <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev> (letöltve: 2025. 01. 04.).